

**QORATEPA: SHIMOLIY BAQTRIYANING BUDDAVIYLIK  
MEROSI.**

***Muallif: [Alisher Xurramov]***

*[Termiz arxeologiya muzeyi]*

*Email: [xurramovalisher096@mail.ru]*

***Kalit so'zlar:*** Qoratepa, Shimoliy Baqtriya, buddistik ibodatxonalar, Surxondaryo, Termiz, arxeologik yodgorlik, buddizm, Kushon davri, me'morchilik, devor rasmlari, Budda haykallari, stupalar, Kxaroshti yozuvlari, braxma yozuvlari, mahalliy an'analar, Hindiston, Pokiston, Afg'oniston, buddistik san'at, yer osti ibodatxonalari, ziyoratgoh, turizm, madaniy meros.

Qoratepa: Shimoliy Baqtriyaning buddavik merosi.

***Annotatsiya***

Qoratepa buddistik ibodatxonalar majmuasi (milodiy I-III asrlar) O'rta Osiyodagi buddizmning muhim markazlaridan biri sifatida Surxondaryo viloyatidagi qadimiy Termiz shahrida joylashgan. Ushbu maqola Qoratepaning arxeologik, me'moriy va madaniy ahamiyatini yoritadi, uning topilmalarini tahlil qiladi va mintaqadagi buddistik san'at va me'morchilikning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi. Shuningdek, majmuaning Hindiston, Pokiston va Afg'oniston buddistik yodgorliklari bilan o'xshashliklari va mahalliy an'analarga ta'siri o'rganiladi.

***Kirish***

Qoratepa – Surxondaryo viloyatidagi Termiz shahrining shimoli-sharqiy qismida joylashgan buddistik g'or ibodatxonalar majmuasi bo'lib, milodiy I-III asrlarga oid muhim arxeologik yodgorlik sifatida e'tirof etilgan. Ushbu majmua Shimoliy Baqtriyada buddizmning rivojlanishi va tarqalishining muhim markazi sifatida xizmat qilgan. Taxminan 8 gektar maydonni egallagan Qoratepa o'zining noyob me'morchiligi, devor rasmlari, haykallari va yozuvli sopol parchalari bilan jahon arxeologlari va tarixchilarining e'tiborini tortadi.

### ***Arxeologik tadqiqotlar tarixi***

Qoratepaning arxeologik o'rganilishi 20-asrning boshlarida boshlangan. 1926–1928-yillarda Moskva Sharq xalqlari madaniyati davlat muzeyi ekspeditsiyasi tomonidan dastlabki tadqiqotlar olib borildi. 1937-yilda M.E. Masson va E.G. Pchelina majmuada qo'shimcha qazish ishlari olib bordi. 1960–1990-yillarda B.Ya. Staviskiy rahbarligidagi ekspeditsiyalar keng ko'lamli arxeologik tadqiqotlar olib bordi, bu esa Qoratepaning buddistik merosini chuqur o'rganish imkonini berdi. Hozirgi kunda O'zbekiston-Yaponiya qo'shma arxeologik ekspeditsiyasi tadqiqotlarni davom ettirmoqda, yangi topilmalar orqali majmuaning ahamiyatini yanada oshirib kelmoqda.

### ***Arxeologik topilmalar va xususiyatlari***

Qoratepadan topilgan artefaktlar buddizmning mahalliy va mintaqaviy xususiyatlarini yoritadi.

Eng muhim topilmalar qatoriga quyidagilar kiradi:

Sopol idishlar: 70 dan ortiq sopol parchalarida Kxaroshti va braxma yozuvlarida yozilgan bag'ishlov yozuvlari mavjud. Bu yozuvlarda Kxadevakavixara, Vxara Gulavxara, Okvixara kabi ibodatxona nomlari va Buddashir, Buddhamitra, Jivananda kabi rohiblarning ismlari tilga olingan.

Budda haykallari: Loy va toshdan yasalgan haykallar, shu jumladan homiyilar sifatida tasvirlangan erkak va ayol figuralari. Bu haykallar mahalliy san'at an'alarining Kushon davri uslublari bilan uyg'unligini ko'rsatadi.

Devor rasmlari: Kushon-Baqtriya va fors-pahlaviy yozuvlari bilan bezatilgan rang-barang devor rasmlari buddistik ma'naviy mazmunni aks ettiradi. Rasmlarda Buddaning muloyim tabassumli yuzlari va ma'naviy poklik ramzlari tasvirlangan.

Stupalar: Buddizmning muqaddas inshootlari bo'lib, to'rtburchak asosga ega va gumbazsimon shaklda qurilgan. Stupalar "chatra" deb atalgan yog'och yoki tosh soya-bonlar bilan bezatilgan bo'lib, bu Buddaning muqaddas daraxt soyasida ta'limot yaratganligini ramziy ifodalaydi.

### ***Me'moriy tuzilishi***

Qoratepa tabiiy uch qirrali tepalikda joylashgan bo'lib, uning nomi mahalliy

aholi tomonidan “Qoratepa” deb atalgan, chunki tepalikda o‘simliklar deyarli o‘smaydi.

Majmua yer usti va yer osti ibodatxonalaridan iborat: Yer usti inshootlari: Katta hovli atrofida to‘rt tomoni keng ayvonlar bilan o‘ralgan bo‘lib, devorlari qizil va rang-barang naqshlar bilan bezatilgan. Yer osti ibodatxonalari: Zinapoyalar orqali pastki xonalarga o‘tadigan yo‘laklar mavjud. Bu xonalarda Buddaning katta haykallari va muqaddas stupalar joylashgan.

Stupa xususiyatlari: Shimoliy Baqtriyadagi eng yirik stupa ikki zinapoyali bo‘lib, asosi naqshinli poydevor bilan bezatilgan. Stupaning sharqiy qismida maxsus zinapoyalar va Budda yoki Bodxisatvalar haykallari uchun tokchalar mavjud.

### ***Qoratepa va boshqa mintaqa ibodatxonalari bilan o‘xshashlik***

Qoratepa ibodatxonalari Hindiston (Taxila), Pokiston (Gandhara) va Afg‘oniston (Bamiyon) buddistik inshootlari bilan o‘xshashliklarga ega, ammo mahalliy Baqtriya an‘analari bilan boyitilgan. Bu o‘ziga xoslik Sharqiy Turkiston va Uzoq Sharq buddistik madaniyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Qoratepa nafaqat ibodatxona, balki buddistik marosimlar va ta’lim markazi sifatida ham xizmat qilgan.

### ***Qoratepaning ahamiyati***

Qoratepa qadimiy Termizning buddistik merosining muhim ramzi hisoblanadi. Bu yerdagi topilmalar – haykallar, yozuvlar va stupalar – buddizmning O‘rta Osiyodagi tarqalishi va rivojlanishini ko‘rsatadi. Majmua nafaqat arxeologik, balki ma’naviy va madaniy ahamiyatga ega bo‘lib, buddistik san’at va me’morchilikning noyob namunasi sifatida jahon miqyosida e’tirof etilgan.

### ***Ziyorat va turizm uchun ma’lumot***

Qoratepa Termiz shahrining shimoli-g‘arbiy darvozasi yonida joylashgan bo‘lib, arxeologik yodgorlik sifatida sayyohlar va tadqiqotchilar uchun ochiq. Majmua nafaqat tarix ixlosmandlari, balki buddistik madaniyatni o‘rganuvchilar uchun ham muhim ziyoratgoh hisoblanadi.

### ***Xulosa***

Qoratepa buddistik ibodatxonalar majmuasi O'rta Osiyoda buddizmning tarqalishi va mahalliy madaniyat bilan uyg'unlashuvining yorqin namunasidir. Uning arxeologik topilmalari, me'moriy tuzilishi va san'ati nafaqat Shimoliy Baqtriyaning, balki butun jahon buddistik merosining muhim qismidir. Kelgusida olib boriladigan tadqiqotlar Qoratepaning yanada chuqur sirlarni ochishi kutilmoqda.

### ***Foydalanilgan adabiyotlar***

1. Ставиский, Б.Я. (1982). “Кушанская Бактрия: Проблемы истории и культуры”. Москва.

Staviskiy B.Ya. (1982). [Kushon Baqtriyasi: Tarix va madaniyat muammolari]. Moskva: Nauka. Ushbu kitobda B.Ya. Staviskiy Qoratepa va boshqa Kushon davri yodgorliklari bo'yicha olib borgan arxeologik tadqiqotlarni tahlil qiladi.

2. Rtveladze, E.V., Pidaev, Sh.R. (1981). Кара-Тепе в Старом Термезе: Основные итоги работ 1972–1979 гг.. [Qoratepa Eski Termizda: 1972–1979 yillardagi ishlarning asosiy natijalari]. Toshkent: Fan. Bu nashr O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tomonidan chop etilgan bo'lib, Qoratepa arxeologik qazishmalarining dastlabki natijalarini yoritadi.

3. Pugachenkova, G.A. (1978). Искусство Бактрии эпохи Кушан. [Kushon davri Baqtriya san'ati]. Moskva: Iskusstvo.G.A. Pugachenkova Qoratepa va boshqa buddistik yodgorliklardagi san'at asarlarini, xususan, haykallar va devor rasmlarini tahlil qiladi.

4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2005). Qoratepa. 11-jild (Qizilqum – Ho'rmuz). Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti, 608-bet. Qoratepa haqida umumiy ma'lumot va uning arxeologik ahamiyatiga oid qisqacha, lekin ishonchli ma'lumotlar berilgan.

5. Fussman, G., Muradov, B. (2008). Kara-Tepe Buddhist Monastery in Old Termez: Preliminary Report of the French-Uzbek Archaeological Mission. Toshkent: UNESCO. O'zbekiston-Fransiya qo'shma ekspeditsiyasi tomonidan Qoratepa bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarning dastlabki hisoboti.

6. Annaev, T., Kato, K. (2005). Uzbekistan-Japan Joint Archaeological Expedition: Kara-Tepe and Fayaz-Tepe Excavations. Tokyo: Soka University Press. O'zbekiston-Yaponiya qo'shma ekspeditsiyasi tomonidan Qoratepadagi tadqiqotlar va topilmalar haqida ma'lumot berilgan.